

**«8D03105 – Халықаралық қатынастар»
білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға арналған
МУХАМЕТЖАН АҚБОТА ЕРЛІКҚЫЗЫНЫҢ
«Геосаяси ығысулар жағдайындағы Қазақстан-Қырғызстан
қатынастары: даму мәселелері мен перспективалары» диссертациясына**

АНДАТПА

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы диссертациялық жұмыс геосаяси трансформация жағдайында Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы мемлекетаралық қатынастардың қалыптасу ерекшеліктерін, қазіргі даму динамикасын және болашақтағы эволюциясын кешенді түрде талдауға арналған.

Зерттеу жұмысы екі ел арасындағы қатынастарды дәстүрлі екіжақты байланыстар шеңберінде ғана емес, көпдеңгейлі және өзара тәуелді жүйе ретінде қарастырып, оның экономикалық, институционалдық, көлік-логистикалық, ресурстық және геосаяси өлшемдерін біртұтас аналитикалық кеңістікте біріктіреді. Жұмыста Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы өзара әрекеттестіктің тарихи қалыптасу кезеңдері, халықаралық ұйымдар аясындағы ынтымақтастық тетіктері, сауда-экономикалық және инвестициялық байланыстардың құрылымы, трансқұрлықтық көлік дәліздері жүйесіндегі орны, сондай-ақ трансшекаралық су ресурстарын басқару мәселелері жүйелі түрде зерттеледі.

Осы негізде жұмыс Қазақстан-Қырғызстан қатынастарының дамуын түсіндіретін кешенді ғылыми модель ұсынуға және геосаяси өзгерістер жағдайында екі ел арасындағы ынтымақтастықтың тиімді бағыттарын айқындауға бағытталған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі кезеңде халықаралық қатынастар жүйесі терең әрі күрделі трансформация жағдайында дамуда. Геосаяси бәсекелестіктің күшеюі, халықаралық сауда мен өндірістік тізбектердің қайта құрылуы, санкциялық саясаттың кеңеюі және қауіпсіздік архитектурасының өзгеруі мемлекетаралық қатынастардың дәстүрлі үлгілерін қайта қарастыру қажеттігін туындатуда. Мұндай жағдайда мемлекеттердің сыртқы саясаты аймақтық деңгейдегі өзара тәуелділік жүйелеріне, көршілес елдермен байланыстарды тереңдетуге және көпжақты институттар аясындағы ынтымақтастықты күшейтуге бағытталуда. Бұл үрдістер Орталық Азия аймағында да айқын көрініс тауып, оны геоэкономикалық ықпал мен көлік-логистикалық дәліздер үшін бәсекелестік жүретін маңызды кеңістікке айналдырды.

Осы тұрғыдан алғанда Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы қатынастар аймақтық саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде ерекше маңызға ие. Екі ел арасындағы тарихи және мәдени жақындыққа негізделген байланыстар қазіргі кезеңде стратегиялық және көпдеңгейлі сипатқа ие болып,

экономикалық, институционалдық және көлік-логистикалық өзара тәуелділіктің күшеюімен ерекшеленеді. Алайда интеграциялық процестердің тереңдеуіне қарамастан, саудадағы асимметрия, логистикалық тәуелділік, шекаралық кедергілер және «су-энергетикалық» қайшылықтар сияқты құрылымдық мәселелер сақталуда. Бұл жағдай Қазақстан-Қырғызстан қатынастарын кешенді түрде қарастыру қажеттігін айқындап, олардың даму перспективаларын зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығын арттырады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты геосаяси трансформация жағдайында Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы мемлекетаралық қатынастардың қалыптасу эволюциясын, қазіргі даму динамикасын және құрылымдық ерекшеліктерін кешенді талдау негізінде олардың көпдеңгейлі, асимметриялы өзара тәуелді жүйе екендігін негіздеу және екі ел арасындағы ынтымақтастықтың тиімді әрі тұрақты даму бағыттарына ұсыныстар мен болжамдар беру.

Диссертацияның мақсатына жету үшін келесі **міндеттерді шешу қажет:**

- Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы мемлекетаралық қатынастарды зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін талдау және халықаралық қатынастар теориялары аясында олардың түсіндірмелік әлеуетін айқындау;

- Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы қатынастардың қалыптасу кезеңдерін анықтап, олардың эволюциясының негізгі ерекшеліктері мен факторларын жүйелеу;

- екі ел арасындағы саяси, экономикалық және институционалдық өзара әрекеттестіктің негізгі бағыттарын және халықаралық ұйымдар аясындағы ынтымақтастық тетіктерін кешенді талдау;

- Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы сауда-экономикалық, инвестициялық және қызметтер саласындағы байланыстардың қазіргі жағдайын бағалап, олардың құрылымдық ерекшеліктері мен асимметриясын анықтау;

- транскұрлықтық көлік-логистикалық жобалар аясындағы екі елдің ынтымақтастығын зерттеп, олардың геоэкономикалық маңызын және аймақтық интеграциядағы рөлін айқындау;

- геосаяси ығысулар жағдайында Қазақстан мен Қырғызстан қатынастарының даму перспективаларын жүйелеп, олардың көпдеңгейлі өзара тәуелділік моделін негіздеу;

- Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы ынтымақтастықтың тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар мен практикалық тетіктерді әзірлеу.

Зерттеу нысаны. Геосаяси ығысулар жағдайында Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы мемлекетаралық қарым-қатынастар.

Зерттеу пәні. Геосаяси ығысулар жағдайында Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы саяси, экономикалық,

институционалдық және ресурстық өзара қарым-қатынастардың мазмұны, механизмдері мен даму заңдылықтары.

Зерттеу хрэнологиясы. Диссертациялық жұмыстың зерттеу хрэнологиялық шеңбері 1991-2026 жылдар аралығын қамтиды.

Теориялық-эдиснамалық негіз және зерттеу әдістері

Зерттеудің теориялық негізін халықаралық қатынастар теориясының негізгі бағыттары құрайды. Атап айтқанда, жұмыс барысында реализм және неореализм теориялары мемлекеттердің ұлттық мүдделері мен қауіпсіздік факторларын түсіндіруде, либералдық институционализм халықаралық институттар мен интеграциялық процестердің рөлін айқындауда, ал аймақтық интеграция теориялары мемлекетаралық өзара әрекеттестіктің даму заңдылықтарын талдауда эдиснамалық база ретінде пайдаланылды.

Зерттеудің эдиснамалық негізі кешенді сипатқа ие болып, Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы қатынастарды көпдеңгейлі және динамикалық жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістерінің үйлесімді қолданылуына негізделеді. Әдістемелік тұрғыдан жұмыс жүйелік талдауға, деңгейлік-салалық талдау әдісіне, тарихи-хрэнологиялық әдіске, салыстырмалы талдау, контент-талдау және институционалдық талдауға сүйенеді.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы және негізгі нәтижелері Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы мемлекетаралық қатынастарды дәстүрлі екіжақты байланыстар шеңберінде ғана емес, оларды көпдеңгейлі, күрделі және асимметриялы өзара тәуелді жүйе ретінде кешенді қарастыруымен айқындалады.

Зерттеу барысында алғаш рет Қазақстан-Қырғызстан қатынастарының құрылымдық моделі ұсынылып, оның негізгі элементтері ретінде экономикалық асимметрия, институционалдық интеграция, көлік-логистикалық тәуелділік, ресурстық өзара байланыс (су-энергетикалық жүйе) және геосаяси бейімделу факторларының өзара ықпалдастығы негізделді.

Жұмыста интеграциялық процестердің дамуына қарамастан, екі ел арасындағы қатынастарда сақталып отырған құрылымдық қайшылықтардың табиғаты ашылып, интеграцияның автоматты түрде тұрақтылық пен үйлесімділікке алып келмейтіні ғылыми тұрғыдан дәлелденді.

Сонымен қатар зерттеуде Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы экономикалық байланыстардың асимметриялы сипаты мен функционалдық толықтырушы моделі айқындалып, олардың өңірлік геэкономикалық жүйедегі рөлі жаңа қырынан қарастырылды.

Зерттеу нәтижесінде көлік-логистикалық ынтымақтастықтың екі ел арасындағы қатынастарды дамытудың негізгі драйверлерінің бірі ретінде рөлі негізделіп, Қазақстанның транзиттік хаб, ал Қырғызстанның аймақтық логистикалық жүйедегі функционалдық буын ретіндегі орны анықталды.

Зерттеудің теориялық және қолданбалы (практикалық) маңызы. Зерттеудің теориялық маңыздылығы Қазақстан Республикасы мен Қырғыз Республикасы арасындағы мемлекетаралық қатынастарды талдауда жаңа

концептуалдық тәсілдің ұсынылуымен айқындалады. Жұмыста екі ел арасындағы өзара әрекеттестік дәстүрлі екіжақты байланыстар шеңберінде ғана емес, көпдеңгейлі және асимметриялы өзара тәуелді жүйе ретінде қарастырылып, оның құрылымдық элементтері мен ішкі заңдылықтары негізделеді. Бұл тәсіл халықаралық қатынастар теориясын аймақтық деңгейде дамытуға, сондай-ақ Орталық Азиядағы мемлекетаралық қатынастарды түсіндірудің теориялық құралдарын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын қалыптастыру мен жетілдіруде, сондай-ақ Қырғыз Республикасымен екіжақты және көпжақты ынтымақтастықты дамытуда қолдану мүмкіндігімен анықталады. Атап айтқанда, зерттеу қорытындылары көлік-логистикалық инфрақұрылымды дамыту, трансшекаралық су ресурстарын тиімді басқару, сауда-экономикалық байланыстарды әртараптандыру және өңірлік интеграциялық процестерді жетілдіру бағыттарында нақты ұсыныстар әзірлеуге негіз бола алады.

Сонымен бірге зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдардың, халықаралық және аймақтық ұйымдардың, сондай-ақ сараптамалық және ғылыми-зерттеу орталықтарының қызметінде қолданбалы мәнге ие. Жұмыс материалдарын жоғары оқу орындарында халықаралық қатынастар, аймақтану және геосаясат пәндері бойынша оқу процесінде, арнайы курстар мен оқу-әдістемелік құралдарды әзірлеуде пайдалану мүмкіндігі бар.

Осылайша, зерттеу жұмысы теориялық тұрғыдан ғылыми білімді толықтырып қана қоймай, практикалық тұрғыдан Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы қатынастарды тиімді дамытуға бағытталған шешімдер қабылдауға негіз бола алады.

Диссертацияның қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1) Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы мемлекетаралық қатынастар көпдеңгейлі және асимметриялы өзара тәуелді жүйе ретінде қалыптасқан. Бұл тұжырым екі ел арасындағы қатынастардың тек екіжақты саяси байланыстармен шектелмей, экономикалық, институционалдық, көлік-логистикалық және ресурстық деңгейлерде қатар дамитынын көрсетеді. Сонымен қатар экономикалық әлеует пен инфрақұрылымдық мүмкіндіктердің әркелкілігі олардың өзара әрекеттестігінің асимметриялы сипатын айқындайды.

2) Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы интеграциялық ынтымақтастықтың тереңдеуіне қарамастан, құрылымдық қайшылықтар сақталып, интеграция тұрақтылықтың автоматты кепілі бола алмайды. Екі елдің ЕАЭО, ҰҚШҰ және басқа да ұйымдар аясындағы өзара әрекеттестігі институционалдық негізді күшейткенімен, саудадағы теңсіздік, әкімшілік кедергілер және саяси факторлар толық жойылмай отыр. Бұл интеграцияның көп жағдайда формальды және әркелкі әсер ететінін дәлелдейді.

3) Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы экономикалық өзара әрекеттестік асимметриялы өзара тәуелділік пен функционалдық толықтырушы модель негізінде дамуда. Қазақстанның өндірістік, қаржылық

және транзиттік мүмкіндіктері мен Қырғызстанның қызмет көрсету, туризм және аймақтық саудадағы рөлі олардың экономикаларының өзара толықтырушы сипатын қалыптастырады. Алайда бұл модельде тәуелділік деңгейі тең емес, бұл өз кезегінде қатынастардың тұрақтылығына әсер ететін фактор болып табылады.

4) Көлік-логистикалық және транзиттік дәліздер Қазақстан мен Қырғызстан қатынастарында тиімді үйлестірілген жағдайда біріктіруші, ал үйлестірілмеген жағдайда бәсекелестік пен алшақтатушы факторға айналуы мүмкін. Қазіргі кезеңде аймақтағы жаңа инфрақұрылымдық жобалар, соның ішінде Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолы сияқты бастамалар, аймақтық көлік жүйесінің конфигурациясын өзгертіп отыр. Мұндай жобалар өзара келісілген жағдайда синергиялық әсер берсе, үйлестірілмеген жағдайда транзиттік ағымдардың қайта бөлінуіне, экономикалық бәсекелестіктің күшеюіне және мемлекетаралық қатынастардағы шиеленіс элементтерінің пайда болуына алып келуі мүмкін.

5) Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы қатынастардың тұрақтылығы мен тиімділігі ресурстық өзара тәуелділікті, әсіресе су-энергетикалық факторларды келісілген түрде реттеу деңгейіне тікелей тәуелді. Трансшекаралық су ресурстары екі ел арасындағы стратегиялық маңызы бар фактор болып табылады, өйткені Қырғызстанның гидроэнергетикалық мүдделері мен Қазақстанның ауыл шаруашылығы қажеттіліктері арасында объективті қайшылық бар. Осы қайшылықтарды институционалдық және келіссөздік тетіктер арқылы тиімді реттеу аймақтық тұрақтылықтың маңызды шарты болып табылады.

Жұмысты апробациялау

Диссертацияның негізгі ережелері әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының отырыстарында талқыланды. Диссертация тақырыбы бойынша зерттеушінің үлесімен қазақ және ағылшын тілдерінде 6 ғылыми мақала жарияланды, оның ішінде бір мақала Скопус базасына кіретін рецензияланатын ғылыми журналда және Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда 4 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағында 1 мақала жарияланды. Сонымен қатар, 1 монография тарауы және Қырғыз Республикасына арналған 1 жылдық жинақ жарияланды.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы

Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшалардан тұрады.